

Gyvenamojo namo ir pagrindinių jo dalių rūšiniai liaudies terminai

ROBERTAS STUNŽINAS

Lietuvių kalbos institutas

ESMINIAI ŽODŽIAI: rūšiniai statybos liaudies terminai, gyvenamasis namas, lietuviški terminai, skoliniai, hibridai

Vienas pagrindinių mokslo terminų reikalavimų – sistemiškumas – yra susijęs su logikos reikalavimais. Kuriant terminus, labai svarbu suvokti loginius sąvokų ryšius; sąvokos ir jas pavadinantys terminai turi sudaryti nuoseklią sistemą, pagrįstą hierarchiniais (hiperoniminiais – hiponiminiais (giminės – rūšies), partoniminiais, ekvoniminiais ir nehierarchiniais santykiais. Mokslo terminų sistemos sudarymo pamatas yra sąvokų raidą ir jų ryšius atspindinčios klasifikacijos (Jakaitienė 2010: 186). Sąvokų pasiskirstymas pagal tam tikrus santykius būdingas ne tik mokslo terminijai. Liaudies terminijoje, kuri yra mokslo terminijos šaltinis, specialiosios sąvokos skirstomos ir klasifikuojamos¹ pagal įvairius ryšius². Šiame straipsnyje nagrinėjama, kaip sąvokų giminės ir rūšies santykiai atsiskleidžia gyvenamąjį namą ir pagrindines jo dalis žyminčioje terminijoje. Juo tęsiamas autoriaus statybos liaudies terminiją nagrinėjančių straipsnių ciklas. Šio straipsnio tikslas – išnagrinėti gyvenamojo namo ir pagrindinių jo dalių rūšinius terminus pagal žymimas sąvokas, kilmę ir tarpusavio ryšius. Iš viso straipsnyje analizuojami 248 skirtingi gimininiai ir rūšiniai statybos liaudies terminai³ iš *Lietuvių kalbos žodyno* (elektro-

¹ Atkreiptinas dėmesys, kad liaudies terminijos sąvokų klasifikavimas yra sąlygiškas. Paprastojoje kalboje (iš dalies ir liaudies terminijoje) atsiskleidžia pasaulio kategorizavimas – žmogus, pažindamas pasaulį ir veikdamas jame, sutvarko jį pagal savo protą: jungia daiktus ir reiškinius į grupes, nustato tarp jų tam tikrus ryšius. Mokslinis pasaulio reiškinių grupavimas yra grindžiamas klasifikacija, kuri orientuojama reiškinių grupavimu pagal tam tikrus apibrėžtus požymius (plačiau žr. Gudavičius 2009: 49). Kadangi liaudies terminija laikoma mokslo terminijos šaltiniu, specialiųjų sąvokų sutvarkymas gali būti laikomas tam tikra klasifikacija.

² Liaudies terminų pasiskirstymas pagal sąvokų giminės ir rūšies santykius yra aptartas autoriaus disertacijoje *Statybos liaudies terminai* (Vilnius, 2011).

³ Tiriamuose šaltiniuose galima aptikti nemažai terminų variantų, kurie šiame straipsnyje atskirais terminais nelaikomi (plačiau apie varianto sampratą žr. Stunžinas 2008: 111–112).

ninio leidimo), *Lietuvių kalbos atlaso* (I t.), *Druskininkų tarmės žodyno*, *Kaltanėnų šnektos žodyno*, *Kazlų Rūdos šnektos žodyno* (I t.), *Kupiškėnų žodyno* (I t.), *Lazūnų tarmės žodyno*, *Šiaurės rytų dūnininkų šnektų žodyno* ir *Zanavykų šnektos žodyno* (I–III t.).

Rūšinių ir gimininių terminų skyrimo pagrindas yra jų vieta sąvokų hierarchijoje (Гринев 1993: 66). Rūšiniai terminai su gimininiais sudaro privatyvines opozicijas⁴ ir jų atžvilgiu yra hiponimai. Tarp gimininių ir rūšinių terminų susiklosto hiponiminiai ir hiperoniminiai santykiai. Straipsnyje rūšiniai terminai analizuojami atsižvelgiant į statybos liaudies terminijos sąvokų hierarchiją. Gimininiais laikomi svarbiausius giminės požymius išreiškiantys terminai, rūšiniais – svarbiausius ir šalutinius giminės požymius nurodantys terminai (Татаринов 2006: 81). Skiriant gimininius ir rūšinius terminus, daugiausia atsižvelgiama į terminų aiškinimus šaltiniuose⁵, taip pat paisoma loginių įvardijamų sąvokų sąsajų. Straipsnyje analizuojami tik tie rūšiniai terminai, kurių hiperonimus, t. y. gimininius terminus, pavyko aptikti tiriamuose šaltiniuose.

Pagrindinė tiriamos mikrosistemos sąvoka – **gyvenamasis namas** – statybos liaudies terminijoje įvardijama dvidešimt septyniais įvairios kilmės sinoniminiais terminais⁶ – penkiolika lietuviškų, penkiais slaviškais, penkiais germaniškais ir dviem hibridiniais, pvz.: *butas* „gyvenamasis namas, troba, pirkia“ LKŽe, LKA I 34, *gyvenamoji* „gyvenamasis namas“ LKA I 34, *namas* „gyvenamasis trobesys“ LKŽe, LKA I 34, *pirkia* „gyvenamas (ppr. valstiečio) namas, troba, gryčia“ LKŽe, DrskŽ 265, LKA I 34, *troba* „gyvenamasis namas, pirkia“ LKŽe, DrskŽ 419, LKA I 34, *gryčia* (brus. *грыдніца*) „pirkia, troba“ LKA I 34, LKŽe, КрЖ I 733, *rūmas* (germ. Sabaliauskas 1990: 265) „gyvenamasis namas“ LKŽe, ^{x7}*bakūžė* (vok. dial. *backhus*) „pirkia“ LKŽe, ZanavŽ1 100, ^x*stuba* (vok. dial. *stuba*) „gyvenamasis (ppr. valstiečio) namas, pirkia, troba“ LKŽe, ZanavŽ3 198, ^x*šeimynstubė* (hibr., vok. dial. *stuba* LKŽe) „gyvenamasis

⁴ Privatyvinė opozicija yra toks dvinaris santykis, kurio vieną narį charakterizuoja tam tikro požymio buvimas, o kitą – to požymio nebuvimas (Jakaitienė 1988: 77).

⁵ Kai kuriais atvejais sunku tiksliai nustatyti visus skiriamuosius įvardijamų sąvokų požymius. Todėl daugiausia atsižvelgiama į žodynuose pateikiamus reikšmių aiškinimus ir juose nusakomus bendruosius ir skiriamuosius daiktų požymius.

⁶ Visi gyvenamąjį namą ir jo priestatą žymintys gimininiai terminai yra paminėti straipsnyje *Gyvenamojo namo ir pagrindinių jo dalių liaudies terminijos sinonimija* (Stunžinas 2010: 130–142).

⁷ Straipsnyje remiamasi *Lietuvių kalbos žodyno* pažymomis – kryželiu žymimos svetimybės.

namas“ LKA I 34. Namo raiškos įvairovę galima paaiškinti sąvokos raida ir regioninėmis skirtybėmis⁸.

Hiponiminiais ryšiais yra susiję rūšiniai terminai, fiksuojantys įvairius gyvenamojo namo požymius. Dauguma rūšinių terminų žymi **vertės** ir **kokybės** skiriamuosius požymius. Prastą, seną namą įvardija dvidešimt vienas nevienodos kilmės terminas – aštuoni lietuviški, šeši slaviški, vienas latviškas, vienas germaniškas ir penki hibridiniai, pvz.: *numpalaikiai* „menkas namas“ DūnŽ 224, *pirtis* „prastas, menkas gyvenamasis namas, trobelė“ LKŽe, *trobapalaikė* „prasta, menka troba“ DūnŽ 406, LKŽe, *trobėsikė* „prasta, menka trobelė“ ZonavŽ3 481, *trobukas* „menkas namas, pirkia, troba“ LKŽe, ZonavŽ3 481, *balaganas* (rus. *балаган* Frenkelis 1962: 31) „prastas namas, troba“ КрЖ 138, *gryčia* (brus. *грыдніца*) „prastas gyvenamasis namas“ LKA I 34, **kamurka* (l. *komórka*, rus. *каморка*) „prasta trobelė“ LKŽe, **kaniūkšlė* (brus. *канюшная*) „prasta troba“ LKŽe, **takūza* (plg. vok. dial. *backhus*) „prasta trobelė“ LKŽe, *gryčpalaikė* (hibr., brus. *грыдніца* LKA I 34) „prasta palaikė gryčia“ КрЖ 735, **kiaurinyčia* (hibr.) „prasta trobelė“ ZonavŽ1 673, *pašiūrė* (hibr., Sabaliauskas 1990: 265) „menka trobelė“ LKŽe, DrskŽ 250, **stubelka* (hibr., vok. dial. *stuba*) „prasta stuba, pirkia, lūšnelė“ LKŽe. Kai kurie rūšiniai terminai, be vertės ir kokybės, nurodo ir papildomus – **laiko, konstrukcijos** požymius: *laužas* „sena, sukrypusi troba, lūšna“ LKŽe, *laužynas* „sukrypusios, senos arba apleistos trobos“ LzŽ 141, *lūšna* „menka, apgriuvusi trobelė“ KzRŽ I 468, **kalupka* (l. *chałupa*) „trobelė, lūšna“ LKŽe, **kūtė* (vok. *Kote* Sabaliauskas 1970: 38) „sena, prasta trobelė; pirkelė“ LKŽe, **bakūžė* (vok. dial. *backhus*) „sena prasta pirkia, lūšna“ LKŽe, *grytelė* (hibr., brus. *грыдніца* LKA I 34) „maža, menka gryčia, gryčelė, pirkelė“ КрЖ 745. Visi prastą namą įvardijantys terminai turi artimą reikšmę ir laikytini sinonimais.

Gražaus, kokybiško namo pavadinimais eina keturi sinoniminiai nelietuviški terminai – du slavizmai ir du germanizmai (kai kurie iš šių terminų taip pat fiksuoja papildomus – **konstrukcijos** ir **dydžio** – požymius): **kamenyčia* (l. *kamienica*) „mūriniai, gražūs namai“ LKŽe, KltŽ 98, **pakajai* (l. *pokój* LKŽe) „dideli, gražūs namai“ ZonavŽ2 311, *rūmas* (germ. Sabaliauskas 1990: 265) „gražūs namai“ LKA I 34, **stubos* (vok. dial. *stuba* LKŽe) „didelis, gražus gyvenamasis namas“ ZonavŽ3 199.

⁸ Šiame straipsnyje terminai pagal vartojimo regionus neanalizuojami. Liaudies terminiją galima tirti kaip visą liaudies kalbos terminų visumą, kuriai būdingas daugiareikšmiškumas ir sinonimija. Liaudies terminus galima nagrinėti ir pagal tarmę, kaip tam tikrą terminų sistemą (plačiau žr. Клепикова 1974: 31). Terminų paplitimo analizė yra tolesnių tyrinėjimų tikslas.

Šiek tiek mažiau yra rūšinių terminų, žyminčių gyvenamojo namo **konstrukcijos** požymius. Pagal statomąją medžiagą skirtinos dvi rūšinių terminų grupelės. Molinis namas vadinamas penkiais sinoniminiais terminais – keturiais lietuviškais ir vienu slavišku: *krėstinė* „molio krėsta trobelė“ LKŽe, *lipinė* „sulipdyta iš ko pirkelė“ LKŽe, *molinalė* „iš molio nudrėbta menka trobelė, molinukė“ LKŽe, *plūktinis* „molio nuplūktas pastatas“ LKŽe, **lepenka* (l. *lepianka*) „iš molio krėstas namelis“ LKŽe. Mūrinis namas vadinamas dviem slavizmais ir dviem hibridais: *mūras* (l. *mur*, vok. dial. *mûr*) „mūrinis pastatas“ LKŽe, DrskŽ 217, KzRŽ I 523, LzŽ 169, ZanavŽ2 221, **kaminyčia* (l. *kamienica*) „mūriniai, šiaip gražūs namai“ LKŽe, DrskŽ 135, *mūrinė* (hibr., l. *mur*, vok. dial. *mûr*) „mūrinis pastatas“ LKŽe, DrskŽ 218, **akmenyčia* (hibr., priesaga *-yčia* iš sl. *-(b)nica*, Ambrazas 2000: 66) „akmeniniai, plytiniai namai“ LKŽe.

Namas įvardijamas ir pagal kitas konstrukcines ypatybes. Dūminis namas vadinamas keturiais sinoniminiais lietuviškais terminais: *dūminė* „gyvenamasis namas be kamino“ LKŽe, *pakurtrobė* „dūminė pirkia“ LKŽe, *pirtikė* „dūminė pirkia“ LKŽe, *rūkynė* „dūminė pirkia“ LKŽe. Pagal turimas patalpas namas įvardijamas trimis terminais – vienu lietuvišku, vienu germanišku ir vienu hibridiniu: *ilgnamis* „namas dviem galais“ ZanavŽ1 541, **stuba* (vok. dial. *stuba* LKŽe) „gyvenamasis namas iš vieno kambario ir virtuvės“ LKA I 34, **ilgastubė* (hibr., vok. dial. *stuba* LKŽe) „dviejų galų troba“ ZanavŽ1 541. Dviejų sienų namas vadinamas lietuvišku terminu *dvisienis* „dviejų sienų trobesys“ LKŽe.

Keletas rūšinių terminų fiksuoja **dydžio** požymius. Nedidelis namas įvardijamas trimis sinonimais – vienu lietuvišku, vienu slavišku ir vienu hibridiniu: *trobelė* „mažas gyvenamasis namas“ LKA I 34, *gryčia* (brus. *грыдніца*) „mažas menkas gyvenamasis namas“ LKA I 34, *grintelė* (hibr., brus. *грыдніца*) „maža grinčia (gryčia), pirkelė, trobelė, grytelė“ LKŽe. Didelis namas vadinamas dviem sinonimais – vienu lietuvišku ir vienu slavišku: *šlajus* „didelis gyvenamasis namas“ LKA I 34, **stadala* (brus. *стадола*, l. *stodola* < vok. dial. *Stadoll*, *Stodoll*) „didelė troba“ LKŽe. Vidutinio didumo namas įvardijamas hibridu *gryčiotė* (hibr., brus. *грыдніца*) „vidutinio didumo gryčia“ KpŽ I 735.

Du rūšiniai terminai žymi **laiko** požymius – senas namas ir naujai pastatytas namas įvardijami lietuviškais terminais: *sentrobė* „sena troba“ LKŽe, *naujatrobė* „naujai pastatytas namas“ ZanavŽ2 249.

Gyvenamojo namo patalpas žymintys terminai su jį įvardijančiais terminais yra susiję partoniminiais ryšiais. Giminingais eina trys sinoniminiai kurias nors namo patalpas įvardijantys terminai – du lietuviški ir vienas slaviškas: *patalpa* „bet kokio trobesio vidus“ LKŽe, *tropa* „patalpa pas-tate“ LKŽe, **stuba* (vok. dial. *stuba*) „namo viduje įrengta patalpa“ LKŽe. Su šiais terminais hiponiminiais ryšiais siejasi terminai, fiksuojantys įvairius sąvokos požymius: paskirties, konstrukcijos, dydžio, kokybės, vietos ir kt.

Dauguma šių rūšinių terminų nurodo **paskirties** skiriamuosius požy-mius. Vienuolika rūšinių sinoniminių terminų žymi gyvenamąją patalpą, pagal kilmę tai šeši lietuviški, du slaviški, du germaniški ir vienas hibri-dinis terminas: *buta* „kambarys“ LKŽe, *kampas* „kambarys“ LKŽe, KzRŽ I 315, LzŽ 105, *patalpa* „kambarys“ LKŽe, *pirkia* „atitverta, įrengta pa-talpa name žmonėms gyventi“ LKŽe, LKA I 34, *tropa* „kambarys“ LKŽe, LKA I 34, DūnŽ 406, **kamara* (l. *komora* < vok. *Kammer*) „kambarys“ LKŽe, LzŽ 104, **stancija* (l. *stancja*) „kambarys“ LKŽe, *kambarys* (germ. Sabaliauskas 1990: 264) LKŽe, *ruimas* (vok. dial. *ruim*) „kambarys“ LKŽe, **stuba* (vok. dial. *stuba*) „kambarys“ LKŽe, **šeimynstubė* (hibr., vok. dial. *stuba* LKŽe) „kambarys“ ZonavŽ3 258.

Svečių kambarys vadinamas devyniais sinoniminiais terminais – keturiais lietuviškais, keturiais slaviškais ir vienu hibridiniu: *didžeinė* „didysis kam-barys“ LKŽe, *menė* „svetainė, seklyčia“ LKŽe, *pirkaitė* „kambarys svečiams, seklyčia“ LKŽe, *priešinė* „vienne pirkios gale įrengtas geresnis kambarys, seklyčia“ LKŽe, DrskŽ 283, *alkierius* (l. *alkierz*) „kaimo gyvenamosios trobos kambarys, ppr. skirtas vienam kuriam šeimos nariui arba svečiui“ LKŽe, **kamara* (l. *komora* < vok. *Kammer*) „kaimo trobos svečių kamba-rys“ LKŽe, **pakajus* (l. *pokój*) „gerai įrengtas kambarys“ LKŽe, KltŽ 197, LzŽ 181, **seklyčia* (brus. *святлиця*, l. *światlica*) „svečių kambarys, svetai-nė“ LKŽe, DrskŽ 361, **stubelė* (hibr., vok. dial. *stuba*) „gerasis kambarys, svetainė“ LKŽe, ZonavŽ3 199.

Miegamąjį kambarį įvardija slavizmas **kamara* (l. *komora* < vok. *Kammer*) „miegamasis kambarys“ LKŽe. Šiai grupei dar galima priskirti tris termi-nus – vieną lietuvišką ir du slaviškus: *pirkia* „atitverta, įrengta patalpa name žmonėms gyventi“ LKŽe, *alkierius* (l. *alkierz*) „kaimo gyvenamosios trobos kambarys, ppr. skirtas vienam kuriam šeimos nariui arba svečiui“ LKŽe, *gryčia* (brus. *грыдніца* LKA I 34) „kaimo trobos prastesnysis galas“ LKŽe. Šių terminų miegamąjį požymį galima pagrįsti etnografų duome-

nimis: *alkierius* yra žemaičių, *pirkia* ir *gryčia* – aukštaičių miegamasis kambarys (Butkevičius 1958: 159–161).

Valgomasis kambarys vadinamas dviem sinoniminiais terminais – lietuvišku ir hibridiniu: *valgykla* „valgomasis kambarys“ LKŽe, ^x*stalavinė* (hibr., l. *stołowy*) „valgomasis kambarys“ LKŽe. Vienu lietuvišku ir vienu slavišku terminu įvardijamas atskiras kambarys valgiui gaminti: *virtuvė* „patalpa su specialia įranga (krosnimi, virykle ir t. t.) valgiui virti“ LKŽe, ^x*kuknė* (brus. *кухня*, l. *kuchnia*) „virtuvė“ LKŽe.

Rasti du hibridai, įvardijantys nešildomas patalpas: ^x*laukinyčia* (hibr., priesaga *-yčia* iš sl. *-(v)nica*, Ambrazas 2000: 66) „šaltas kambarys“ LKŽe, ^x*šaltinyčia* (hibr.) „šalta patalpa“ LKŽe. Čia galima išvelgti **konstrukcijos** skiriamuosius požymius.

Patalpų **dydžio** požymius fiksuoja du sinoniminiai rūšiniai terminai – vienas slaviškas ir vienas hibridinis: ^x*katukas* (brus. *komyx*, l. *kotuch*) „mažas kambarėlis“ LKŽe, ^x*stubelė* (hibr., vok. dial. *stuba*) „mažesnis kambarys“ LKŽe, Zanavž3 199. Šių terminų hiponimai yra terminai, turintys papildomų požymių. **Dydžio** ir **vietos** požymius žymi keturi sinoniminiai terminai – vienas slavizmas ir trys hibridai: ^x*pečkamarė* (sl., brus. *печ*, l. *komora* < vok. *Kammer*) „prastajame trobos gale esantis kambarėlis“ LKŽe, ^x*užkakalė* (hibr., vok. *Kachel*) „kambariukas už kakalio“ LKŽe, ^x*užpečinė* (hibr., brus. *печ*) „mažas kambarys, esantis už senoviškos krosnies“ LKŽe, ^x*užpečkis* (hibr., brus. *печ*) „prastajame trobos gale esantis kambarėlis“ LKŽe. **Dydžio** ir **konstrukcijos** požymius nurodo slavizmas ^x*kamurka* (l. *komórka*, rus. *каморка*) „mažas tamsus kambarėlis“ LKŽe. **Dydžio** ir **kokybės** požymius žymi slavimas ^x*špirka* (l. *szpyrka*, *szperka*) „mažas, prastas kambarėlis“ LKŽe.

Patalpų dydis yra susijęs su paskirtimi – paprastai nedidelės patalpos skiriamos daiktams laikyti, miegoti. Tokias patalpas liaudies terminijoje žymi nemažai terminų. Šie rūšiniai terminai fiksuoja **paskirties** ir **dydžio** požymius. Pirmiausia minėtini septyni sinoniminiai laikomųjų patalpų pavadinimai – keturi lietuviški, du slaviški ir vienas hibridinis: *langinė* „nedidelis kambarys kitame trobos gale, priešinė“ LKŽe, *pirtikė* „patalpa įvairiems maisto produktams ir daiktams pasidėti, kamara, priešininkė, maltuvė“ LKŽe, *priešakinė* „valstiečio namo priešinė, kamarelė“ LKŽe, *priešinė* „patalpa kam pasidėti, kamara“ LKŽe, ^x*kamara* (l. *komora* < vok. *Kammer*) „valstiečių trobos kambarys įvairiems produktams ir daiktams pasidėti, indauja, sandėlis“ LKŽe, DrskŽ 134, KzRŽ I, Zanavž1 604,

^x*špižarnia* (l. *śpiżarnia*) „sandėliukas“ LKŽe, ^x*butkamarė* (hibr., l. *komora* < vok. *Kammer*) „gyvenamojo namo kamara“ LKŽe. Terminas *langinė* nurodo ir **vietos** požymį.

Tiriamuose šaltiniuose pavyko aptikti ir daugiau panašias laikomąsias patalpas žyminčių terminų, fiksuojančių papildomus **kokybės** arba **vietos** požymius. Minėtini septyni sinoniminiai terminai – penki lietuviški, vienas slaviškas ir vienas hibridinis: *dūminė* „prastas kambarys, sandėliukas maistui laikyti“ LKŽe, *menė* „kamara, sandėliukas priešinėje“ LKŽe, *pirkaitė* „patalpa kitame pirkios gale maisto produktams, bulvėms laikyti“ LKŽe, LzŽ 195, *šalinė* „kambarėlis, kamaraitė šalia pirkios, šoninė“ LKŽe, *šoninė* „mažas kambarėlis, kamaraitė prie kito kambario šono“ LKŽe, ^x*bakšė* (trumpinys iš *bakūžė*, Frenkelis 1962: 30) „prastesnis kambarys miegoti ar kam pasidėti“ LKŽe, ^x*užkuknė* (hibr., brus. *кухня*, l. *kuchnia*) „mažas kambarėlis už kuknios, už virtuvės“ LKŽe. Vienas slaviškas terminas fiksuoja **kokybės** ir **paskirties** požymius: ^x*bakava* (l. *bokówka* Frenkelis 1962: 30) „prastesnis namų kambarys virti, miegoti, kam pasidėti“ LKŽe.

Išvardytiems terminams hiponimai yra trys hibridai, žymintys ir **paskirties** požymius: ^x*futerka* (hibr.) „kamarėlė samdiniams gulėti“ KzRŽ I 200, ^x*mėskamarė* (hibr., l. *komora* < vok. *Kammer*) „patalpa mėšai laikyti“ Zanavž2 163, ^x*pienstubė* (hibr., vok. dial. *stuba*) „patalpa pienui ir pieno produktams laikyti“ Zanavž2 385.

Nemaža rūšinių terminų grupė įvardija priemenę – pereinamąją patalpą prie įėjimo į gyvenamuosius kambarius. Šių rūšinių terminų grupę sudaro dvidešimt septyni sinonimai – aštuoniolika lietuviškų, trys slaviški, šeši hibridiniai: *butas* „priemenė“ LKA I 39, *butukas*⁹ LKŽe, LKA I 39, *namas* LKŽe, *nameliokas* LKA I 39, *namelis* LKŽe, LKA I 39, *pirtikė* LKŽe, *prieangis* LKŽe, LKA I 38, *prieangiukas* LKA I 38, *priebutis* LKŽe, LKA I 39, *prieduris* LKŽe, *priekinė* LKŽe, *priemenė* LKŽe, KltŽ 228, Zanavž2 471, *priemenyna* LKŽe, *priemnelė* LKA I 38, *priešinė* LKŽe, *priešininkis* LKŽe, *prieškambaris* LKA I 39, *prynumis* LKA I 39, ^x*būda* (brus. *быда*, l. *buda*) LKŽe, *koridorius*¹⁰ LKA I 39, ^x*sienis* (l. *sień*) LKŽe, LKA I 39, LzŽ 233, ^x*prieseklyčė* (hibr., brus. *святлыца*, l. *świetlica* LKŽe) LKA I 39, ^x*priesienis* (hibr., l. *sień*) LKŽe, LKA I 38, ^x*priesieniukė* (hibr., l. *sień*)

⁹ *Lietuvių kalbos atlase* visi šie terminai yra pateikti kaip *priemenės* sinonimai, todėl reikšmių aiškinimai toliau nekartojami.

¹⁰ Prancūziškos kilmės *koridorius* (pranc. *corridor* Interleksis 2003) į lietuvių kalbą veikiausiai pateko per slavų kalbas.

LKŽ X 675, ^xpriestubis (hibr., vok. dial. *stuba*) LKA I 39, *prygonkis* (hibr., l. *ganek*, vok. *Gang*) LKA I 39, ^xsienelis (hibr., l. *sien*) LKŽe, LKA I 39. Čia reikėtų išvelgti **vietos** ir **paskirties** požymius.

Su išvardytais terminais hiponiminiu santykiu yra susijęs hibridinis terminas, fiksuojantis **konstrukcijos** ir **paskirties** požymius, *kuolešinė* (hibr., plg. l. *kalosz* LKŽe) „nešildoma patalpėlė prietroby svečiams nusirengti“ ZonavŽ1 807.

Atskirai minėtinas lietuviškas terminas, pavadinantis koridorių, *tarpsienis* „perėjimas tarp dviejų sienų, koridorius“ LKŽe.

Nemažą grupę sudaro rūšiniai terminai, įvardijantys patalpas **pagal vietą**. Gyvenamojo namo patalpos po stogu iš viso vadinamos dvidešimt vienu nevienodos kilmės sinoniminiu terminu – keturiolika lietuviškų, trimis slaviškais ir keturiais hibridiniais: *antlubė* „vieta ant lubų“ LKŽe, *aukštas* „vieta ant lubų, antlubis“ LKŽe, KpŽ 99, *aukštis* „aukštas, viršus“ LKŽe, DūnŽ 37, *kampas* „aukštas“ DrskŽ 135, *krautė* „patalpos ant lubų, aukštas“ LKŽe, *lubos* „vieta ant lubų, aukštas“ LKŽe, *pakreklys* „aukštas, antlubis“ LKŽe, *papalėpė* „vieta po namo stogu, pastogė“ LKŽe, *pariestinis* „namo dalis tarp stogo ir lubų, palėpė, papastogė“ LKŽe, *pastogė* „vieta po stogu, stogu dengto pastato vidus“ LKŽe, *pastoginė* „vieta po stogu, stogu dengto pastato vidus“ LKŽe, *pašelmenė* „vieta po šelmeniu, kraigu, pakraigė“ LKŽe, *užlos* „pirkios aukštas“ LKŽe, *viršus* „vieta ant lubų, antlubis, aukštas“ LKŽe, DūnŽ 443, ^xetažas (rus. *этаж* RLKŽ 2003: 909) „aukštas“ LzŽ 73, ^xsalka (l. *salka*) „kambarys po stogu“ LKŽe, DrskŽ 315, ^xviškos (brus. *вышки*) „patalpa ant trobos lubų, aukštas“ LKŽe, *antgrytis* (hibr., brus. *грьдница*) „vieta ant gryčios, aukštas“ LKŽe, *piegrytis* (hibr., brus. *грьдница*) „tokia kamarėlė ant gryčios aukšto“ LKŽe, ^xstogstubė (hibr., vok. dial. *stuba*) „kambarys pastogėje“ LKŽe, *viršugrytis* (hibr., brus. *грьдница*) „gryčios aukštas, pastogė, viršus“ LKŽe.

Patalpa po namu vadinama trimis sinoniminiais terminais – dviem lietuviškais ir vienu slavišku: *pogrindis* „rūsysis“ LKŽe, *rūsysis* „patalpa po namu“ LKŽe, ^xsklepas (l. *sklep*) „rūsysis“ LKŽe, DrskŽ 331, KltŽ 277, LzŽ237, ZonavŽ3 85.

Su gyvenamąjį namą žyminčiais terminais partoniminiais ryšiais taip pat siejasi terminai, pavadinantys namo dalis – priestatus ir konstrukcijas. Didžiausia yra gyvenamojo namo **priestatus** įvardijančių terminų grupė, kurią sudaro dvidešimt šeši sinoniminiai terminai: dvylika lietuviškų, keturi slaviški, vienas latviškas, vienas angliškas ir aštuoni hibridiniai, pvz.:

butas „priebutis“ LKA I 39, *priebutis* LKA I 39, *prieangis* LKŽe, LKA I 39, *priemenukė* LKA I 40, *gonkas* (l. *ganek*, vok. *Gang*) LKŽe, KpŽ I 703, LzŽ 83, LKA I 39, ^x*sienius* (l. *sień*) LKŽe, LKA I 40, *porūzis* (la. *puōrūzis*) LKA I 40, *veranda* (angl. *hind* Interleksis 2003) LKŽe, LKA I 40, ZonavŽ3 627, *gonkelė* (hibr., l. *ganek*, vok. *Gang*) LKA I 39, ^x*priesienis* (hibr., l. *sień*) LKA I 40, ^x*prysieniukas* (hibr., l. *sień*) LKA I 40. Visi šie terminai eina giminiais, rūšiniais laikytini priestato **konstrukcijos** arba **vietos** požymius nurodantys penki slavizmai ir trys hibridai: *gonkos* (l. *ganek*, vok. *Gang* LKŽe) „įstiklintomis sienelėmis priebutis“ LKA I 39, *gonkos* (sl.) „uždaras su langais priebutis“ LKA I 39, *gonkos* (sl.) „be langų, atviras priebutis“ LKA I 40, *gonkai* (sl.) „puošnesnis, įstiklintas priebutis“ LKA I 39, ^x*sienius* (l. *sień*) „priebutis iš prastosios namo pusės“ LKŽe, LKA I 40, *gonkelės* (hibr.) „be langų, atviras priebutis“ LKA I 39, *gonkelis* (hibr.) „be langų, atviras priebutis“ LKA I 39, ^x*prysiednis* (hibr.) „gražus, dideliais langais priebutis“ LKA I 40.

Gyvenamojo namo **konstrukcijų** pavadinimų grupėje pirmiausia minėtini trys gimininiai sinoniminiai apatinę pastato dalį įvardijantys terminai, pagal kilmę – vienas lietuviškas, vienas slaviškas ir vienas hibridinis: *pamatas* „apatinė statinio dalis“ LKŽe, LKA I 35, *fundamentas* (plg. *kundamentas* iš brus. *хундамент*, Frenkelis 1962: 305) „pamatas“ LKA I 35, KzRŽ I 200, *patūra* (hibr., l. *mur*) „pamatas“ LKŽe, LKA I 35. Visi šie terminai vartojami ir rūšinei sąvokai, mūrytam pamatui, įvardyti (LKA I 1977: 35–36).

Medines grindis¹¹ žymi šeši sinoniminiai terminai – trys lietuviški, du slaviški ir vienas latviškas: *asla* „grindys“ LKA I 36, KpŽ 73, *grindys* „lentų klojinys“ LKA I 37, KzRŽ 1 255, KpŽ 742, ZonavŽ1 507, *paklotė* „grindys“ LKA I 38, ^x*padlaga* (l. *podłoga*, brus. *надлога*) „grindys“ LKŽe, LKA I 37, ZonavŽ2 302, ^x*pamastas* (l. *pomost*) „grindys“ LKŽe, LKA I 38, ^x*parlagas* (la. *pārlags*, plg. rus. *непелог*) „grindys“ LKŽe, LKA I 38. Rūšiniais eina du sinoniminiai lietuviški terminai, fiksuojantys **ko-kybės** ir **vietos** požymius: *juodgrindės* „prastosios, apatinės grindys“ ZonavŽ1 576, *pagrindas* „prastosios, apatinės grindys, juodgrindės“ LKŽe.

Sienos anga šviesai įeiti įvardijama lietuvišku terminu *langas* LKŽe, DrskŽ 184, KltŽ 136, KzRŽ I 426, LzŽ 139. Hiponiminiais ryšiais yra

¹¹ Medines grindis ar plūktinę aslą įvardijantys terminai gali būti laikomi grindinį žyminčio termino hiponimais. Tiriamuose šaltiniuose nepavyko aptikti bendro grindinio pavadinimo, todėl apie šių terminų rūšį nekalbama.

susiję trys lietuviški rūšiniai terminai, fiksuojantys **paskirties**, **kokybės** ir **dydžio** požymius: *antralangis* „žiemai dedamas antras langas“ LKŽe, KzRŽ I 21, ZonavŽ1 45, *langalis* „menkas, prastas, mažas langas“ LKŽe, *langelynas* „prastas langas“ LKŽe.

Uždarymo įtaisyns, durys, vadinamas dviem lietuviškais sinonimais: *durys* „sienos įeinamoji anga“ LKŽe, KltŽ 56, KzRŽ I 171, KpŽ 492, ZonavŽ1 341, *vartai* „durys“ LKŽe. Du rūšiniai terminai nurodo **vietos**, **kokybės** ir **konstrukcijos** požymius: *durelės* „gyvenamųjų namų užpakalinės, prastosios durys“ LKŽe, *pusdurės* „per pusę darinėjamos durys (ppr. dūminėje pirkioje apačia užsidaro, o viršus paliekamas dūmams iš-eiti)“ LKŽe.

Viršutinę gyvenamojo namo dalį – stogą – įvardija penki sinoniminiai terminai – trys lietuviški ir du slaviški: *dangtis* „stogas“ LKŽe, LKA I 35, *palėpė* „stogas“ LKŽe, *stogas* „viršutinė pastato dalis“ LKŽe, LKA I 34, ZonavŽ3 182, ^x*dokas* (l. *dach*) „stogas“ LKŽe, DrskŽ 70, LzŽ 61, ^x*striekas* (l. *strzecha*) „stogas“ LKŽe, LKA I 35, DrskŽ 352. Rūšiniai eina terminai, fiksuojantys stogo **konstrukcijos** požymius, pagal kilmę – vienas lietuviškas ir du slaviški terminai: *striegtas* „šiaudų stogas, stiegtas varpomis žemyn“ LKŽe, ^x*dokas* (l. *dach*) „gontais dengtas stogas“ LKA I 35, ^x*striekas* (l. *strzecha*) „šiaudinis stogas“ LKA I 35.

IŠVADOS

1. Gyvenamojo namo ir pagrindinių jo dalių pavadinimų mikrosistemą sudaro 248 giminės ir rūšies santykiu susiję terminai. Hiperonimų neturi ir gimininiais eina 69 terminai, įvardijantys gyvenamąjį namą, kurią nors patalpą, namo priestatą ir konstrukcijas – stogą, pamatą, grindis, langą ir duris. Su šiais gimininiais terminais hiponiminiais ryšiais siejasi 175 terminai, fiksuojantys įvairius sąvokų požymius. 34 rūšiniai terminai kartu yra ir gimininiai – su jais hiponiminiais ryšiais siejasi 4 terminai.

2. Hierarchijos požūriu gyvenamąjį namą ir pagrindines jo dalis žyminti terminija yra nesudėtinga – dvi sąvokas žymintys 34 terminai turi ir hiperonimų, ir hiponimų, t. y. eina gimininiais ir rūšiniais.

3. Rūšiniai terminai dažniausiai fiksuoja paskirties požymius, kai kuriais atvejais tokie terminai žymi ir papildomus požymius – kokybės, dydžio, vietos. Beveik po lygiai yra rūšinių terminų, fiksuojančių konstrukcijos, vertės ir kokybės, dydžio ir vietos požymius. Labai retai rūšiniai terminai žymi laiko požymius.

4. Rūšiniais terminais pabrėžiami požymiai priklauso nuo įvardijamų sąvokų kategorijų. Gyvenamąjį namą pavadinantys rūšiniai terminai dažniausiai žymi vertės ir kokybės požymius, namo patalpas ir priestatus – paskirties ir vietos požymius. Gyvenamojo namo konstrukcines dalis – pamatą, grindis, stogą, lubas, langus, duris – įvardijantys terminai dažniausiai fiksuoja konstrukcijos požymius.

5. Pagal kilmę didžioji rūšinių terminų dalis yra lietuviški (47,5%), skolinių (slavizmų ir germanizmų) ir hibridinių terminų yra gerokai mažiau (atitinkamai 30,3% ir 22,2%). Kilmės požiūriu rūšiniai terminai beveik nesiskiria nuo gimininių. Gimininiai terminai taip pat daugiausia reiškiami savos kalbos priemonėmis – daugiau nei pusė (55%) jų yra lietuviški, skolinių ir hibridų yra žymiai mažiau (atitinkamai 30% ir 15%).

6. Didžioji gyvenamąjį namą ir pagrindines jo dalis įvardijančių rūšinių terminų dalis yra susiję sinoniminiais ryšiais.

ŠALTINIAI

- DrskŽ – *Druskininkų tarmės žodynas*. Sud. G. Naktinienė, A. Paulauskienė, V. Vitkauskas, Vilnius, 1988.
DūnŽ – V. Vitkauskas. *Šiaurės rytų dūnininkų šnektų žodynas*, Vilnius, 1976.
KltŽ – *Kaltanėnų šnektos žodynas*. Sud. A. Vilutytė, Vilnius, 2008.
KzRŽ I – *Kazlų Rūdos šnektos žodynas I*. Red. A. Pupkis, Vilnius, 2008.
KpŽ I – K. Vosylytė. *Kupiškėnų žodynas I*, Vilnius, 2007.
LzŽ – J. Petrauskas, A. Vidugiris. *Lazūnų tarmės žodynas*, Vilnius, 1985.
LKA I – *Lietuvių kalbos atlasas I*. Red. K. Morkūnas, Vilnius, 1977.
LKŽe – *Lietuvių kalbos žodynas* (elektroninis leidimas). Vyr. red. G. Naktinienė, Vilnius, 2005.
ZanavŽ1–3 – *Zanavykų šnektos žodynas I–III*, Vilnius, 2003–2006.

LITERATŪRA

- Ambrazas S. 2000: Daiktavardžių darybos raida. *Lietuvių kalbos vardažodiniai vediniai*. T. 2. Vilnius.
Butkevičius I. 1958: Tradiciniai lietuvių valstiečių gyvenamieji namai. – *Iš lietuvių kultūros istorijos*. T. 1., 157–173.
DVLKŽ II 2006: *Didysis vokiečių–lietuvių kalbų žodynas*, Kaunas.
Fraenkel E. 1955–1962: *Litauisches Etymologisches Wörterbuch von Ernst Fraenkel, I-II*, E. Carl Winter, Universitätsverlag, Vandenhoeck & Ruprecht, Heidelberg, Göttingen.
Gudavičius A. 2009: *Etnolingvistika*, Šiauliai.
Interleksis 2003: *Interleksis: kompiuterinis tarptautinių žodžių žodynas*, Vilnius.
Jakaitienė E. 1988: *Leksinė semantika*, Vilnius.
Jakaitienė E. 2010: *Leksikologija*, Vilnius.
RLKŽ 2003 – Lemchenas Ch. *Rusų–lietuvių kalbų žodynas*, Vilnius.
Sabaliauskas A. 1990: *Lietuvių kalbos leksika*, Vilnius.
Stunžinas R. 2008: Variantiniai statybos liaudies terminai *Lietuvių kalbos žodyne*. – *Terminologija 15*, 111–130.
Stunžinas R. 2010: Daugiareikšmiai ir homoniminiai statybos liaudies terminai. – *Terminologija 16*, 68–92.
Stunžinas R. 2011: *Statybos liaudies terminai*, Vilnius.
Гринев С. 1993: *Введение в терминоведение*, Москва.
Татаринов В. 2006: *Общее терминоведение: энциклопедический словарь*, Москва.

SPECIFIC FOLK TERMS NAMING THE DWELLING HOUSE AND ITS MAIN PARTS

This article deals with the microsystem of terms naming the dwelling house and its main parts. Specific terms are analyzed according to named concepts, relations and origin.

In the researched material there were 248 generic and specific terms. 69 terms are generic and name the dwelling house, its rooms and constructions: foundation, floor, roof, window and door. These terms have hyponymical relation to 175 specific terms naming concepts according to various features, for instance, *namas* 'dwelling house', *molinalė* 'clay house', *rūmas* 'good-looking house', *grindys* 'floor', *juodgrindės* 'plain base floor'; *dangtis* 'roof', **striekas* 'straw roof'. 34 terms are specific and generic at the same time and have 4 of their own hyponyms: **kamara* 'pantry', *patalpa* 'room', **mėskamarė* 'food pantry'.

Most often specific terms indicate purpose, for instance *patalpa* 'inside of a house', *kampas* 'living room', **kamara* 'guest room', *valgykla* 'dining room'. Specific terms that name concepts according to characteristics of construction, value and quality or size and place, comprise similar sized groups, for instance *namas* 'dwelling house', *krėstinė* 'clay house', *gryčia* 'poor house', **stadala* 'large house', *pamatas* 'bottom part of a building', *pamatas* 'stone foundation'; *durys* 'door', *durelės* 'back door'. Specific terms indicating age are very rare: *sentrobė* 'old house'.

The hierarchy of genus-species related terms is simple; only 34 terms have hyperonyms and hyponyms.

According to origin the majority of specific terms are Lithuanian words, for instance *asla*, *pirtikė*, *prieangis*, *priešinė*, *trobėsikė*, *trobukas*. Slavic and German loans are rather rare, for instance **kalupka* (Pol. *chałupa*), **kaminyčia* (Pol. *kamienica*), **kuknė* (Bel. *кухня*, l. *kuchnia*); *bakūžė* (Germ. dial. *backhus*), **stubos* (Germ. dial. *stuba*); *grytelė* (hybr., Bel. *грыдніца*), **stobelė* (hybr., Germ. dial. *stuba*), **užkakalė* (hybr., Germ. *Kachel*). The origin of generic and specific terms is quite similar. The majority of specific terms are related by synonymic relations.

Gauta 2012-01-09

Robertas Stunžinas
Lietuvių kalbos institutas
P. Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius
E. paštas robertasst@lki.lt